

Domschitz Máttyás

Osztálytalálkozó

Éber Márk Áron (2020): *A csepp.*
A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete.
Budapest: Napvilág Kiadó. (Társadalomelméleti Műhely sorozat)

Absztrakt: Hogyan képzeljük el a magyar társadalom szerkezetét? Éber Márk Áron szociológus 2020-ban megjelent könyve egy olyan vízcsepphez hasonlítja, amely az elmúlt négy évtizedben mindinkább megnyúlt. Egyaránt nőtt a távolság a felül és az alul levők, az uralkodó és az alávetett helyzetűek, a tőkejövedelmekből élők és a dolgozók között. Ebben a recenzióban főként a könyv üzenetének relevanciáját mutatom be.

Kulcsszavak: középosztály, osztályszerkezet, kapitalizmus, világrendszer-elemzés, félperiféria, magyar társadalom, Éber Márk Áron

Orbán Viktor 2012-ben a Századvég és a Heti Válasz konferenciáján beszélt arról, hogy a középosztály olyan, mint a pornó. Lesöpörhetnénk ezt a gondolatot annyival, hogy a miniszterelnök hülyeségeket beszél, de ez nagy hiba volna, hiszen a hasonlat lényege az volt, hogy ahhoz képest, hogy számtalan helyen és formában kerül elő a középosztály fogalma vagy a középosztályra mint társadalmi csoportra való ilyen-olyan – ideológiai töltetű – hivatkozás, senki sem tudja, hogy tulajdonképpen mi is az a középosztály, hasonlóan a pornográfiához, amit szintén „nehéz lenne pontosan definiálni, de aki látja, az biztosan tudja, hogy ez az” (Origo.hu 2012).

Ha túltesszük magunkat azon az apróságon, hogy a pornót igazából nem nehéz definiálni – éppen ennek a folyóiratnak a legutóbbi, pornó- és szexiparról szóló tematikus számában is megtették ezt, egészen kiváló tanulmányokban –, akkor el kell ismerni, hogy a kormányfő úgy megragadta a lényeget, mint tapasztalt felnőttfilmszereplő az éjszakai jelenetben. A középosztályt ugyanis nehéz meghatározni, és talán a legjobb az lenne, ha nem is próbálkoznánk ilyesmivel. Hogy miért, arra Éber Márk Áron 2020-ban megjelent könyve, *A csepp* szolgáltat erős érveket. Ebben a monográfiában a szociológus arra keresi a választ, hogy hogyan képzeljük el a magyar társadalom osztályszerkezetét, és miért éppen úgy. Éber a magyar társadalom szerkezetét egy olyan csepphez hasonlítja, amely az elmúlt négy évtizedben mindinkább széthúzódott. Egyaránt nőtt a távolság a felül és az alul lévők, az uralkodó és az alávetett helyzetűek, a tőkejövedelmekből vagyont felhalmozók és a bérből élők között. A továbbiakban a kötet tartalmi és formai erényeit, valamint apróbb hiányosságait részletezem.

Ami jó

A könyv legizgalmasabb és legtöbb empiriát mozgósító fejezete az, ahol Éber bemutatja, hogy milyen osztályhelyzeteket szoktunk tévesen középosztályiként azonosítani. Bevezeti a tőkés osztály alatt elhelyezkedő „köztes osztályhelyzeteket”, valamint az ez alatt kezdődő, de a munkásosztály felett elhelyezkedő „közvetítői osztályokat”. Mindkettőt következetesen többes számban használja, ezzel jelezve a tőke-munka viszonyrendszerében közös nevezőre hozható, de közben rendkívül színes, sokféle osztályhelyzetnek helyt adó új osztályviszonyokat. A köztes osztályhelyzetűek közé a magánvállalatok és a magántulajdonban lévő vállalkozások jelentősebb magántulajdonnal nem rendelkező vezetői-menedzserei, szakértői-szakértelmisége, illetve szellemi foglalkoztatottjai tartoznak. A tőke-munka viszonyában ellentmondásos a helyzetük, hiszen ők is bérmunkások, azaz tőlük is elvárják az értékteremtést a tőkés munkáltatója, ugyanakkor a kizsákmányolást könnyen lehet, hogy egyáltalán nem éli át, nem veszi észre, hiszen jellemzően magas bérért és viszonylag kedvező munkafeltételek között dolgozhatnak, és más dolgozókhöz képest nagy önállósággal rendelkeznek a munkájuk végzése során. Úgy is mondhatjuk, hogy a félperifériás magyar osztályszerkezetben annyira brutálisan kizsigereltek az egyéb osztályviszonyok között dolgozó bérmunkások, hogy hozzájuk képest a legkevésbé elnyomottnak lenni nem érződik elnyomásnak, sőt kifejezetten kitüntetett, szerencsés pozíciónak tűnhet.

Éber másik fontos hozzájárulása a félperifériás osztálystruktúrához az ún. közvetítői osztályhelyzetek azonosítása. Ez annyiban tér el a többitől, hogy bizonyos szempontból a tőke és a munka szembenállásához közvetlenül nem kapcsolódik. Közvetítői osztályhelyzetűeknek számítanak az állami, önkormányzati, nonprofit szabályozói, bürokratái, dolgozói, valamint a társadalom nem piaci alapon megtermelt értékeinek újratermeléséért felelős dolgozói. Ezek a közvetlenül a tőkeviszonynak alá nem vetett helyzetek nélkülözhetetlen feladatokat látnak el, ahogy ez a pandémiás helyzet során kristálytisztán láthatóvá vált. A tőke és munka viszonyrendszerében közvetítenek, amennyiben hozzájárulnak az állampolgárok munkaerejének újratermeléséhez, megújításához, illetve növeléséhez. Gyógyítanak, ápolnak, tanítanak, nevelnek, fenntartják a közrendet, biztosítják a termelés zavartalanságát, valamint igazgatják és adminisztrálják az állami és közügyeket.

A köztes-közvetítő osztályok bevezetése frissé, hasznossá, sőt használhatóvá teszi a könyvet. Éber egyébként végig a jelenhez és a vizsgált magyar, valamint – az ettől nem elkülöníthető – globális helyzethez igazítva kezeli a marxista fogalmi, elemzői, tudományos apparátust, azzal nem szentírásként bánik, hanem inkább útmutatóként használja. A könyv célja nem egy totális, kifogásolhatatlan, rigid, megváltoztathatatlannak szánt keret kidolgozása volt, nem pusztán a társadalmi valóság minél pontosabb megragadása egyetlen szociológiai pillanatképpen; a szerző ennél fontosabb munkát tett le az asztalra: a magyarországi politikai-gazdasági helyzetnek a mozgatórugóit, folyamatosan változó dinamizmusait igyekszik bemutatni, és ebben kiváló munkát végez. Elég csak megnézni, milyen életteli magának a globális kapitalizmusnak a meghatározása:

A kapitalista vilárendszer nem pusztán gazdaságot jelent, hanem mindenekelelt termelést: az élet újratermelését tőkés termelési viszonyok között. A termelés e fogalma jóval tágabb, mint a gazdaságé. A társadalmi és a kulturális viszonyok reprodukciója, a kultúra és a tudat termelése sokkal szélesebb és szerteágazóbb jelenségkör, mint amit a gazdaság jelent. A termelés és az újratermelés így nem azonos a gazdasággal és nem is merül ki a gazdaságban. E tanulmányban az élet újratermelési folyamatai és viszonyai felől kívánom megérteni és magyarázni a vizsgált társadalmi jelenségeket (Éber 2020: 16.).

Ami nem olyan jó

Ha már a köztes-közvetítői osztályok fogalmának a dicsérete elhangzott, akkor hadd hívjam fel a figyelmet egy pontatlanságra is. Ehhez muszáj ismét hosszabban idézni a szerzőt:

Köztes osztályoknak azokat az osztályhelyzeteket neveztem, amelyekre egyaránt jellemző, hogy alávetettek a tőke-munka viszonnak, miközben szintén nem tőkésék, de nem is bér munkások. Ilyenek például a magánvállalatok és a magántulajdonban lévő vállalkozások magántőke-tulajdonnal nem rendelkező vezetői-menedzserei, szakértői- szakértelmisége, illetve szellemi foglalkoztatottjai. Köztes helyzetüket – Erik Olin Wright nyomán – egyúttal ellentmondásosnak is neveztem, hiszen a magántulajdonú cégek nem tulajdonos vezetői, menedzserei, szakértői és szakértelmiségi gárdája szintén bér munkát végez, munkájukkal a tőketulajdonosok számára állítanak elő értéket és érték többletet. E bér munkások

jellemzően azonban mégis viszonylag kedvező jövedelemmel (magas bérrel) rendelkeznek és viszonylag kedvező munkafeltételek között dolgozhatnak: viszonylag nagy önállósággal rendelkeznek munkavégzésük során, és a tőketulajdonos is jellemzően más menedzserek közvetítésével gyakorol uralmat munkájuk felett. E sajátos helyzetük miatt ellentmondásos helyzetben lévő köztes osztályoknak tekintetem őket. (Éber 2020: 234–235.)

Itt van egy nyilvánvaló ellentmondás, egy bekezdésen belül hol bérmunkásként vannak megnevezve a köztest osztályok tagjai, hol épp nem. Apróságnak tűnhet, de fontos következménye lehet: mégpedig az, hogy van-e bármiféle osztályszövetség-kötési potenciál a munkásosztály és a köztes osztályhelyzetűek viszonyrendszerében. Ha utóbbiak ugyanis nem bérmunkások, akkor a kapitalizmus leglényegesebb mechanizmusa, az emberi munkából származó értéktöbblet tőketulajdonosok általi elsajátításának jelensége (leánykori névén: kizsákmányolás) nem érinti őket, így erre a gazdasági mechanizmusra nem lehet felépíteni az osztálykoalíciót a rosszabb státuszú munkásosztálybeliek és a jobb helyzetű köztes osztálybeliek között. Én határozottan azt gondolom, hogy a kizsákmányolás ez utóbbiakat is zavarhatja, és sok esetben zavarja is. Az én jelenlegi munkámra igaz mind-egyik, Éber által felsorolt osztályprivilegium: viszonylag kedvező jövedelemmel (magas bérrel) rendelkezem, és viszonylag kedvező munkafeltételek között dolgozhatok, viszonylag nagy önállósággal rendelkezem a munkavégzésem során, és a tőketulajdonos (a főnököm) is jellemzően más menedzserek közvetítésével gyakorol uralmat a munkám felett, és ezek mind kényelmesebbé teszik a mindennapjaimat, de ettől még fel sem merül bennem, hogy nem lenne jobb az, ha dolgozói tulajdonban lenne a szervezet, ahol a munkámat végzem. Fel sem merül, hogy nem lenne jobb a gazdasági demokrácia elveinek megfelelően irányítani a munkahelyemet, ahol a dolgozói kollektíva által megteremtett értékek elosztása nem a kevesek kiváltsága, hanem senkié, ugyanis nem kiváltság, mindenkit egyenlő mértékben megillet a közösen létrehozott érték. Fel sem merül, hogy nem lenne jobb egy olyan munkahely, ahol ugyanakkora beleszólása van minden munkavállalónak, függetlenül attól, hogy épp milyen pozíciót töltenek be. Hogy mindenkit megillet az, hogy felszabaduljon az olyan munkahelyi kényszerek és keretek alól, amelyeket nem ő határozott meg. És ugyan ez most anekdotikus érvelés volt, tudom, hogy nem vagyok egyedül ezzel a véleményemmel, legfeljebb mások nem azonosítják e mögött az egész működési mód mögött a kizsákmányolást, a tőkés termelés logikáját, a kapitalizmust – de már ez is egyre kevésbé igaz, elég csak megnézni, hogy milyen sikeresen teljesítenek a magyar könyveladási listákon a rendszerkritikus kötetek, gondoljunk Mark Fisher *Kapitalista realizmusára* (2020), David Graeber *Bullshit munkák* (2021) című könyvére vagy éppenséggel *A cseppre*. Éber itt alapvető hibát vétett azzal, hogy nem kapcsolta össze a klasszikus munkásosztály tagjainak érdekeit a jobb osztályhelyzetű köztes osztálybeli bérmunkások érdekeivel.

A *csepp* másik hiányossága az *underclass* mint ipari tartaléksereg hangsúlyosabb beemelése az osztályelemzési keretbe. Talán „A cigány–magyar különbségtétel és az osztályszerkezet” című fejezetben érdemes lett volna kitérni erre bővebben, így az etnicizált osztálypozíciókat jobban hozzá tudta volna kötni saját elméleti fogódzóihoz a szerző. Az erről is szóló utolsó fejezet (Éber 2020: 213–228) egész egyszerűen összecsapottnak tűnik, pláne, ha összevetjük mondjuk a kiváló történeti résszel (Éber 2020: 61–108), ahol a szerző a magyar társadalom osztályszerkezetének formálódását veszi végig a kiegyezéstől

egészen a 2010 után kialakult rendszerig, amikor „a magyar állam vezetői új megállapodásokat kötöttek a centrumtőke magyarországi érdekeltségeivel” (Éber 2020: 103.).

A jelenség alaposabb elemzése a könyv aktualitásához is hozzáadott volna a 2020 első negyedévében kibontakozó gazdasági válság miatt. Hiszen ez a munkásosztály alatti réteg recesszió idején válik fontosabb politikai-gazdasági tényezővé bűnbakként vagy olcsó, rendszerstabilizáló erőként (szolgaként), amit az állam menedzsel, pontosabban annak rendpárti bürokráciája, Magyarországon a Belügyminisztérium – jellemzően a politikai-gazdasági hatalommal rendelkezők kénye és kedve szerint. Az Éber által szubproletariátusnak hívott ipari tartaléksereg, akik konjunktúra esetén a piacon is találhatnak állást, de recessziós időszakokban már nem – ilyenkor ennek a társadalmi osztálynak az állami transzferek biztosítanak valamekkora jövedelmet. Ez egy rendkívül releváns jelenség, a jelenlegi koronavírus-járvány okozta gazdasági helyzetben is – ahogy korábbi válságok idején is az volt, például a harmincas években Gömbös Gyula idején vagy a 2008-as válságot követő, Gyurcsány Ferenc nevével fémjelzett foglalkoztatáspolitikai rezsim alatt. Ezek azok az időszakok, amikor liberális és fasiszta politikai csoportok egymástól nehezen megkülönböztető kinyilatkoztatásokra vetemednek, miszerint *a segélyért cserébe dolgozni kell.*¹

Ez a hiányosság számomra azért is különös, mert a Helyzet Műhely kutatócsoport – melynek Éber is a tagja – a Fordulat folyóirat 26. számában szentelt egy fejezetet ennek a jelenségnek (Czirfusz et al. 2019), és ezt az írást *A csepp* is több helyen hivatkozza. Érdeemes lett volna a szöveg érvelését jobban bemutatni a kötetben.

Formai érdemek

Éber törekszik arra, hogy érthetően írjon, és ez többnyire sikerül is neki. Együttérzek azokkal az alapszakos egyetemi hallgatókkal – vagy bárki mással, akiknek a kezébe kerül a könyv –, akik elsősre megijednek a tartalomjegyzéktől, de mindenki hamar megnyugodhat, ha belekezd az olvasásba. A törzsszövegben a szerző érthetően ad érthető magyarázatot a fejezetek, alfejezetek címeit adó fogalmak jelentésére. Stilisztikai probléma nincs: a mondatok rövidek, tömörek, egyszerűek. És a nyelvi egyszerűséget nem pejoratív értelemben írom, ez egy ilyen sűrű, sok éves kutatómunkát összegző szövegnél dicséretet érdemel. A szóhasználat nem kirekesztő, ahogy a szerző saját maga fogalmaz: „nem barikádozza el” (Éber 2020: 20) a könyv tartalmát az olvasótól, ami már önmagában kiemeli a könyvet a hazai humánértelmiségi közeg művei közül. A társadalomtudományos művekben (is) sokszor fennakadhat a gyanútlan olvasó a sok leleményesnek szánt – valójában bárgyú és öncélú – hasonlaton. Olyan ez, mint manapság az arcmask: sokan használják, de keveseknek áll igazán jól. Az ilyen szellemesnek szánt mondatokat Éber megspórolja, és ettől mind gazdagabbak leszünk.

¹ Ez egy értelmetlen gondolat, hiszen ilyen formában a segély megszűnik segélynek lenni. Valójában nem arról van szó, hogy állami segély csak azoknak jár, akik megdolgoznak érte, hanem arról, hogy a szubproletariátus tagjai, hiába dolgoztatják őket, a munkájukért csak a segélyek szintjének megfelelő bért kapnak, ami jóval alacsonyabb, mint az országosan meghatározott – egyébként rendkívül alacsony – minimális munkabér.

Nem mondom, azért néha a közérthetőségre való törekvés ellenére becsúsznak olyan – magyarázónak szánt! – tagmondatok is, miszerint „ez tehát egy teleologikus² történetfilozófiai konstrukció” (Éber 2020: 42), amelyek értelmezéséhez nekem is le kellett emelnem a könyvespolcra az okostelefonomat. (Nem mintha eddigi olvasmányaimban ne találkoztam volna a teleologikus kifejezéssel – sajnos ez az indokoltnál³ jóval többször előfordult –, de a korábbi könyvekből nem kellett recenziót írnom.)

Összegzés

A csepp minden túlzás nélkül egy olyan könyv, ami nem csak a múlt elbeszéléséhez és a jelenünk értelmezéséhez kiváló, hanem a politikai cselekvés jövőbeli tervezésére is alkalmas. Útmutató lehet társadalmi mozgalmak, aktivisták, párt- és szakpolitikuskok számára. Nem lépcsőzetes ismertetése annak, hogy mi a teendő, ez tény – ha valaki ilyesmit vár, csalódnai fog. De aki végigolvassa a könyvet, biztosan elsajátítja valamelyest azt a gondolkodási mechanizmust, amely a kapitalizmus logikájának megértéséhez szükséges. Mivel ez határozza meg az életünk valamennyi aspektusát, talán elég lenne annyit írnom, hogy az olvasó egész egyszerűen megérti, ami körülötte zajlik: okosabb lesz. (Vagyis, ahogy ezt az ilyen recenziókban írni szokás: fogalmi apparátust kap ahhoz, hogy elbeszélje saját tapasztalatait.)

A baloldali politizáláshoz – analízishez és aktív cselekvéshez egyaránt – elengedhetetlen (lenne) az osztályhelyzetek elemzése, ennek a megspórolásával nem lehet megtalálni azokat a töréspontokat és osztályszövetség-kötési lehetőségeket, amelyeket mindenképp éles szemmel, folyamatosan monitorozni kell ahhoz, hogy egy emancipatorikus és egalitárius mozgalom létrejöhessen. Éber Márk könyve ehhez nyújthat segítséget. A szerző fontos és termékeny álláspontokat, elméleteket, világmagyarázatokat és vitákat összegez, ami a magyar társadalomtudományi mező szempontjából mindenképp hasznos. De jó kezekben ennél több: mozgalomépítéshez is használható.

Akinek ez az ajánló nem elegendő ahhoz, hogy eldöntse, érdekl-e Éber munkája,⁴ az menjen be egy könyvtárba (ha kinyitnak egyszer), csapja fel a kötetet és olvassa végig a tartalomjegyzék után következő első oldalt. Azzal a kérdéssel kezdődik, hogy „Mit jelent egy alkalmazott számára a szabadság a mai Magyarországon?” Az oldal végéig tartó válasz pont az a fajta elemzés, amiből sokkal többre lenne szükség itthon.

2 Teleologikus: a dolgoknak a cél szempontjából való felfogása. Teleologikus minden olyan gondolat, amely szerint bizonyos dolgok egy bizonyos cél elérése érdekében, azokat szolgálva jöttek létre vagy léteznek.

3 Nagyjából nulla.

4 Éber Márk könyvéhez jó kedvcsináló lehet még a Partizán Youtube-csatornáján található *Miért nincs középosztály Magyarországon?* című videó, amelyet jómagam írtam, és ezzel a szolid lábjegyzetes hivatkozással ezúton is igyekszem reklámozni, már csak azért is, mert abban *A csepp* bizonyos állításait és érvrendszerét ennél a recenzió-nál alaposabban mutattam be.

Hivatkozott irodalom

- Czirfusz Márton, Ivanics Zsófia, Kovai Cecília és Meszmann T. Tibor (2019): A magyarországi munkásság a hosszú lejtmenetben. *Fordulat* (26): 142–170.
- Fisher, Mark (2020): *Kapitalista realizmus*. Budapest: Napvilág.
- Graeber, David (2021): *Bullshit munkák*. Budapest: Typotex.
- Éber Márk Áron (2020): *A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*. Budapest: Napvilág.
- Origo.hu (2012): Orbán: A középosztály olyan, mint a pornó. Interneten: <https://www.origo.hu/itthon/20120531-orban-viktor-a-kormany-ket-eves-munkajarol.html> (Letöltve: 2021. 02.11.)

Domschitz Máttyás

Újságíró, szociálpolitikus

